

تشبیه و تنزیه نزد ابن عربی و اسپینوزا

عبدالرزاق حسامی فر^۱، پدram پورمهران^۲

چکیده

تشبیه و تنزیه به چگونگی فهم انسان از اسماء و صفات حق تعالی مربوط میشود و ریشه‌های این بحث را میتوان در وحی الهی و کتب مقدس یافت. در عالم اسلام، آیات تشبیهی و تنزیهی قرآن، زمینه بحثهای فراوانی را میان متکلمان مسلمان فراهم آورد. در قرون وسطای مسیحی نیز کتاب مقدس و همچنین اندیشه‌های فیلسوفان آن دوره درباره روشهای ایجابی و سلبی در شناخت خداوند، مباحثاتی را بر سر صفات الهی برانگیخت. ابن عربی و اسپینوزا، هرچند اندیشمندانی از دو سنت فکری متفاوتند؛ چنانکه یکی عارفی شهودی و دیگری فیلسوفی عقلگراست، اما هر دو با مبنایی یگانه‌انگازانه به شناخت خداوند، اسماء و صفاتش میپردازند و درخصوص تشبیه و تنزیه، رویکردی مشابه دارند و هر دو قائل به تشبیه و تنزیه هستند. در نوشتار حاضر، ابتدا نظر ابن عربی و اسپینوزا در باب تشبیه و تنزیه آمده و سپس نظر آن دو تحلیل و مقایسه شده است.

۸۵

۱. دانشیار گروه فلسفه دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

۲. دانشجوی دکتری حکمت متعالیه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول)؛

pedrampourmehran@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۳/۸/۳ تاریخ تأیید: جلسه هیئت تحریریه ۹۴/۳/۱۲

کلیدواژه‌ها: تشبیه، تنزیه، ابن عربی، اسپینوزا، صفات الهی، روش ایجابی، روش سلبی

* * *

مقدمه

از دیرباز، در الهیات، روشهای تشبیهی و تنزیهی میان متکلمان، فیلسوفان و عارفان رواج داشته است. ریشه این بحث به وحی الهی و کتب مقدس بازمیگردد. ابن عربی به وحدت وجود و موجود قائل است؛ بدینمعنا که از نظر او در عالم با دو وجود جداگانه، یکی خالق و دیگری مخلوق، روبرو نیستیم، بلکه تنها با وجودی یگانه مواجهیم که از دیدگاهی خلق و از دیدگاه دیگر، حق است. بنابراین، کثرتی که در عالم مشاهده میشود، به عین واحدی برمیگردد که همان ذات حق تعالی است. نظام فلسفی اسپینوزا نیز وحدت جوهری است. خدا جوهر نامتناهی مطلق است و هرچه هست در اوست و بواسطه او به تصور می‌آید. همانگونه که ابن عربی موجودات جهان را تجلیات حق تعالی میداند، اسپینوزا نیز آنان را حالات جوهر یگانه توصیف میکند. ازاینرو، هر دو با مبنایی یگانه‌انگارانه به شناخت خداوند، اسماء و صفاتش میپردازند و تشبیه‌انگاری و تنزیه‌انگاری در بحث شناخت اسماء و صفات خداوند مطرح میشود.

ابن عربی در بحث شناخت خدا، میان مقام ذات یا احدیت با دیگر مراتب تجلی حق تعالی فرق میگذارد و ذات حق را فراتر از اینگونه مباحث میداند، اما در مقام الوهیت یا احدیت، هم به تشبیه قائل است و هم به تنزیه؛ چرا که آن دو را اموری متضایف و وابسته به یکدیگر میداند. از نظر او تنزیه‌انگاری، خود گونه‌یی تشبیه‌انگاری است و کسانی که روش تنزیهی را بکار میگیرند، ناگزیر در دام تشبیه گرفتار می‌آیند. اسپینوزا بر این رأی است که هرگونه تصور محسوس و متخیل، ذات خداوند را محدود و متعین میکند و به انسان‌انگاری می‌انجامد. بر این اساس، صفاتی چون رحمان، رحیم، سمیع و بصیر و... از خداوند سلب میگردد و خداشناسی تشبیه‌انگارانه نفی میشود. لازمه منطقی این نظریه، باور به تنزیه‌انگاری است، اما وی بدین روش نمی‌رود و با دلایلی عقلگرایانه، صفاتی چون فکر و بُعد را به خدا نسبت میدهد و با همان اشکالی مواجه میشود که ابن عربی تقریر کرده است و آن اینکه نفی تشبیه به تشبیه می‌انجامد. بررسی آراء ابن عربی و اسپینوزا، بخوبی آشکار میکند که بحث تشبیه و تنزیه به چگونگی ادراک آدمی از اسماء و صفات

۸۶

سال پنجم، شماره چهارم
بهار ۱۳۹۴